

arkivrapport

Fornlämningsområdet till L2020:1522, Helgarö 9:1, Helgarö socken, Strängnäs kommun, Södermanlands län. Arkeologisk undersökning i form av arkeologisk kontroll & schaktningsövervakning.

Lars Norberg

Sammanfattning

Sörmlands Arkeologi AB utförde under hösten år 2020 och sommaren 2021 en arkeologisk kontroll och schaktningsövervakning invid Helgarö kyrka, vilken är belägen på Fogdön knappt 1,5 mil nordväst om Strängnäs. Arbetet utfördes eftersom Vårfruberga-Härads församling renoverar delar av kyrkans bogårdsmur. Ett parti av mursträckningen restaurerades redan år 2018, varvid en del av en kalkstenshäll till ett tidigkristet gravmonument påträffades (L2020:1522).

Vid det nu aktuella arbetet påträffades ett flertal kalkstensfragment samt kraftigt eldpåverkat tegel och smält glas i murverket. Kalkstensbitarna utgör delar av huggna golvplattor. Utöver det påträffades en del av ett kalkstensornament, vilket förmodligen utgjort ett dekorativt element till en gravvård eller liknande. Fyndens karaktär antyder att materialet härrör från kyrkobranden år 1686. Inga ytterligare delar av det tidigkristna gravmonumentet påträffades.

Inledning

I enlighet med länsstyrelsens beslut (1st dnr 431-1927-2020) har Sörmlands Arkeologi AB utfört en arkeologisk kontroll och schaktningsövervakning inom fastigheten Helgarö 9:1, Helgarö socken, Strängnäs kommun, Södermanlands län (bilaga 1-4). Arbetet utfördes eftersom Vårfruberga-Härads församling renoverar delar av Helgarö kyrkas bogårdsmur. Fältarbetet genomfördes i etapper från augusti till oktober år 2020, samt under juli år 2021.

De östra delarna av muren restaurerades redan år 2018, varvid en del av en kalkstenshäll till ett tidigkristet gravmonument påträffades (L2020:1522). Arbetet utfördes utan arkeologisk övervakning, varför den exakta fyndplatsen är oklar. Hällfragmentet lades upp på det renoverade murkrönet, närmare bestämt i närheten av det sydöstra hörnet. Idag förvaras kalkstenshällen inne i kyrkan. Länsstyrelsen bedömde med anledning av fyndet att ytterligare delar kunde finnas, något som låg till grund för föreliggande insats.

De öppnade schakten uppgick till en yta om cirka 156 m², medan de renoverade mursträckningarna uppgick till en längd om drygt 84 meter.

Runtom Helgarö kyrka finns fornlämningsmiljöer med rötter i järnålder och historisk tid (KMR). Direkt öster om kyrkogårdsområdet finns gravar i form av ett par relativt stora högar och en stensättning belägna på ett litet höjdpunkt (L1984:527). Ett stycke sydost därom, i åkermarken, ligger ett område med förmodat överplöjda gravar (L1984:527). Här har det registrerats sotfläckar med brända

ben, keramik och delar av en bronskittel, möjligen av Vestlandtyp och därmed daterad till romersk järnålder-folkvandringstid. Med tanke på närheten mellan fornlämningarna, utgör de troligen delar av en större sammanhållen gravfältsmiljö. Intill Mälaren, omkring 200 meter sydsydväst om kyrkan, finns ytterligare ett järnåldersgravfält beåttående av 19 stensättningar och en treudd (L1984:154). Direkt väster om kyrkan ligger den historiska bytomten för Helgarö by. Helgarö kyrka omnämns i ett brev från år 1311 som *ecclesiarum helgharnæ* (RA SDHK nr 2412). I historiskt kartmaterial kan byn spåras från år 1643 (LMM Akt nr 04-heö-6). Det undersökta området är beläget mellan 11 och 12 meter över havet.

Delar av kyrkan har på arkitektoniska grunder daterats till 1100-talet, men byggnaden har varit föremål för ett flertal om- och tillbyggnader genom historien. Bland annat återuppbyggdes kyrkan efter en stor brand år 1686 då enligt uppgift både inredning, tak, och murverk förstördes (Bohrn 1946). Dagens kyrkobyggnad är till stora delar ett resultat av en omfattande ombyggnad i nygotisk stil som utfördes åren 1886 till 1898. Enligt en antikvarisk kontroll som utfördes vid upprustningen av kyrkans exteriör år 2005, konstruerades bogårdsmuren år 1856 (Rydergård 2009). Det framgår inte var uppgiften är hämtad, men möjligen avses de västra delarna av mursträckningen (se *Avslutande reflektioner*).

För mark- och renoveringsarbetet svarade Yster Construction AB, medan Vårfruberga-Härads församling svarade för kostnaden. Projektledare samt fält- och rapportansvarig var Lars Norberg, arkeolog vid Sörmlands Arkeologi AB.

Syfte & målsättning

Syftet med insatsen var att eftersöka ytterligare delar av det tidigkristna gravmonumentet i samband med renoveringen. Vidare bestod uppdraget i att övervaka de ytor som var föremål för markingrepp genom schaktning.

Genomförande

I syfte att skapa ett underlag inför fältarbetet studerades äldre kartmaterial rörande kyrkomiljön översiktligt (Lantmäteriets digitala kartarkiv). Därutöver inhämtades information om den närbelägna fornlämningsmiljön från Kulturmiljöregistret (KMR).

Längs delar av den södra mursträckningen öppnades år 2020 ett knappt 42 m långt, 2,5 meter brett och 0,1-0,3 m djupt schakt med grävmaskin längs med bogårdsmurens södra utsida. Likaledes öppnades år 2021 ett lika långt schakt till ungefär djup längs ett parti intill den norra mursträckningen (bilaga 4). Delar av schakten grovrensades för hand. Syftet var att frilägga murens grundläggning och ta vara på utrasat stenmaterial. För att förhindra framtida sättningar grävdes schakten inte ned till undergrunden.

Därefter plockades det yttre skalet av murens utsida ned etappvis. Stenmaterialet avlägsnades intill ungefär hälften av murkroppen, varför insidan, som var i gott skick, lämnades orörd. För att förhindra framtida sättningar lämnades även murbasen orubbad. I första hand återanvändes befintligt stenmaterial. Utöver det nyttjades sten från en närbelägen stendump där likartade rundade och kantiga granitblock förekom. Arbetet skedde för hand och med hjälp av grävmaskin försedd med gripklo.

På förfrågan från länsstyrelsen avlägsnades även en större komposthög med trädgårdsavfall och skräp, vilken var upplagd på gravfältet öster om Helgarö kyrka (L1984:527). Massorna lades i kanten till fornlämningen. För slutgiltig bortforsling och omdeponering ansvarar Vårfruberga-Härads församling.

Efter avslutat arbete återställdes öppnade ytor. Vidare jämnades markytorna till längs med murpartierna. För att underlätta framtida underhåll och förhindra växtlighet, lades ett skikt med stenmjöl intill sträckningens utsida. Det öppnade schaktet och övriga insatser dokumenterades med RTK-GPS, beskrevs i text och fotograferades (bilaga 4 & 5).

Resultat

Före renovering bestod de aktuella sträckningarna av en låg övermossad kallmur. Invändigt hade konstruktionen en karaktär av skalmur med 0,7-1,2 meter stora stenar och en närmast vertikal, cirka 0,6-0,8 meter hög insida. Stora

delar av utsidan var utrasad och bestod av ett mer varierat material i form av rundade, kantiga och spräckta stenar, cirka 0,3-1,0 m stora. Utsidan tycktes ha uppförts utan ett ordentligt skaltryck i form av större block, vilket förmodligen bidragit till den instabila konstruktionen. På ett flertal spräckta stenar noterades borrhål. Murens bredd varierade mellan cirka 1,10 och 2,10 meter.

Ytskiktet i de tintilliggande schakten utgjordes av grästorv. Därunder framkom grå siltig lera med inslag av småsten. Inget av arkeologiskt intresse påträffades. I delar av det södra schaktet noterades en tidigare nedgrävd sommarvattenledning.

I murfyllningen påträffades relativt rikliga mängder sekundärbrända tegelstenar, fragment av kalkstensgolv, blågrå bemålad kalkstensspets, en del av ett kalkstensornament, en glassmälta, fragment av kopparplåt (tak) och järnskrot (bilaga 5). Därtill hittades en del modernt skräp som genomskinligt planglas (fönster), buteljer och plast.

Komposthögen vid gravmiljön L1984:527 borttogs ned till den ursprungliga växthorisonten. Även här noterades bearbetade fragment av kalkstensgolv i markytan. Utöver det framkom inget av arkeologiskt intresse.

Avslutande reflektioner

Som tidigare nämnts skiljer sig bogårdsmurens västra respektive östra del konstruktionsmässigt åt. De östra delarna är markant högre och överlag uppförda i en stadigare skalmursteknik, såväl in- som utvändigt. Skarven mellan den västra och den östra sträckningen ligger något väster om kyrktornet (bilaga 4). Sett till historiskt kartmaterial överensstämmer den östra delen med gränserna för kyrkogårdens äldre utbredning, vilken kan följas från år 1643 (LMM Akt nr 04-heö-6). Vid storskiftet på åker från år 1821 tycks den nuvarande västra delen av kyrkogården ha avskiljts från Helgarö bys samfällda mark (LMS Akt nr C27-4:4). På laga skifte från år 1860 syns dock fortfarande en markering runt kyrkan som visar den äldre murens omfattning. Den västra delen saknar en sådan markering, men har inkorporerats i kyrkofastigheten (LMS Akt nr C27-4:6). Häradskartan från 1897-1901 uppvisar de förhållanden som råder idag (RAK Akt nr J112-74-13).

Det brandskadade teglet, byggnadsdetaljer av kalksten och bemålad puts samt delar av koppartak härrör troligen från branden år 1686. Fynden antyder att byggnadsrester deponerats runtom kyrkomiljön efter branden. Vid olika tillfällen har byggnadsrester även hamnat i bogårdsmuren. Iakttagelsen indikerar att det tidigkristna gravmonumentet kan ha sitt ursprung i kyrkan och att det oavsiktligt hamnat i murfyllningen någon gång efter branden år 1686.

Bilagor

Bilaga 1. Utdrag ur Sverigekartan med undersökningens belägenhet markerad. Skala 1:1 000 000

Bilaga 2. Utdrag ur Terrängkartan med undersökningens belägenhet markerad. Skala 1:50 000

Bilaga 3. Utdrag ur Fastighetskartan med uttag från KMR (200424). Berörda mursträckningar markerade med rött. Skala 1:2 000.

Bilaga 4. Utdrag ur Fastighetskartan med uttag från KMR (200424). Renoverade murpartier markerat med rött. Schakt 1 (2020) & Schakt 2 (2021) är markerade med blått. Skala 1:1 400.

Bilaga 5. Fotodokumentation

Referenser

Bohrn, Erik. 1946. Helgarö kyrka. *I: Sörmländska kyrkor. Sjätte bandet*. Red. Ivar Schnell. Södermanlands hembygdsförbund. Nyköping.

Rydergård, Evy. 2009. *Helgarö kyrka*. Fastighet Helgarö 1:1, Helgarö socken, Strängnäs kommun, Strängnäs stift, Södermanlands län. Antikvarisk kontroll. Utvändig upprustning. *Sörmlands museum, Byggnadsvård. Rapport 2009:04*. Nyköping.

Arkiv

Lantmäteristyrelsens arkiv (LMS), Arkivsök.

Akt nr C27-4:4. Helgarö nr 1-5. Storskifte på åker. Upprättad av Fredrik Mossberg år 1821.

Akt nr C27-4:6. Helgarö nr 1-5. Laga skifte. Upprättad av Anders Gustaf Flodin år 1860.

Lantmäterimyndighetens arkiv (LMM), Arkivsök:

Akt nr 04-heö-6, konceptkarta. Upprättad år 1643.

Rikets allmänna kartverk (RAK), Arkivsök:

Akt nr J112-74-13. Fiholm. Häradsekonomiska kartan 1897-1901.

Riksarkivet (RA), Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbrev (SDHK)

SDHK nr: 2412, år 1311.

Administrativa uppgifter

Projektnummer Sörmlands Arkeologi AB: 2013

Länsstyrelsens dnr: 431-9485-2019

Tid för undersökningen: 10-12, 18, 26, 28, 31 augusti, 4 september, 8 oktober år 2020, samt 1 & 7 Juli 2021.

Personal: Lars Norberg

Belägenhet: N (X) 6589627,101 E (Y) 602207,398

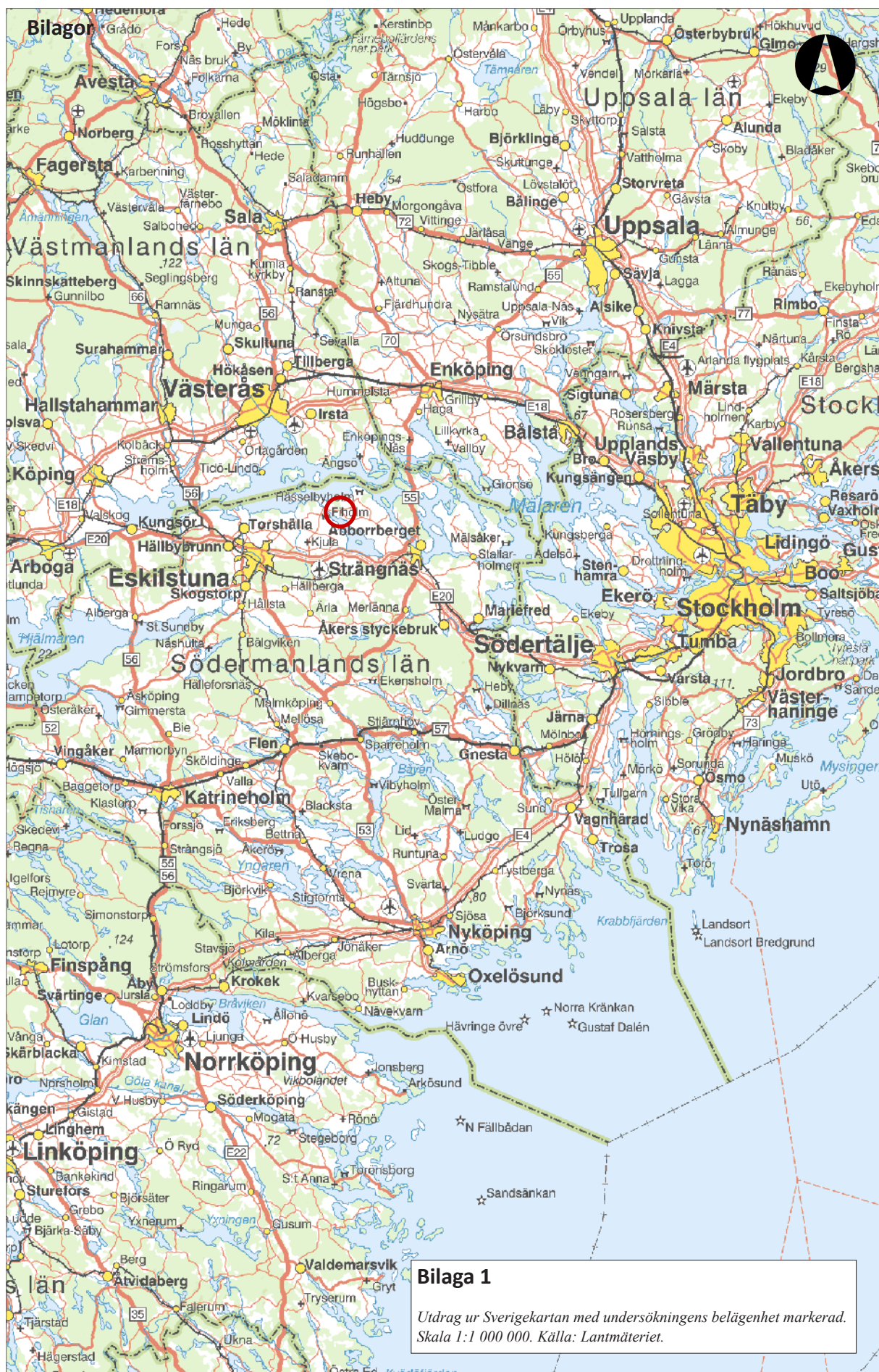
Koordinatsystem: SWEREF 99TM

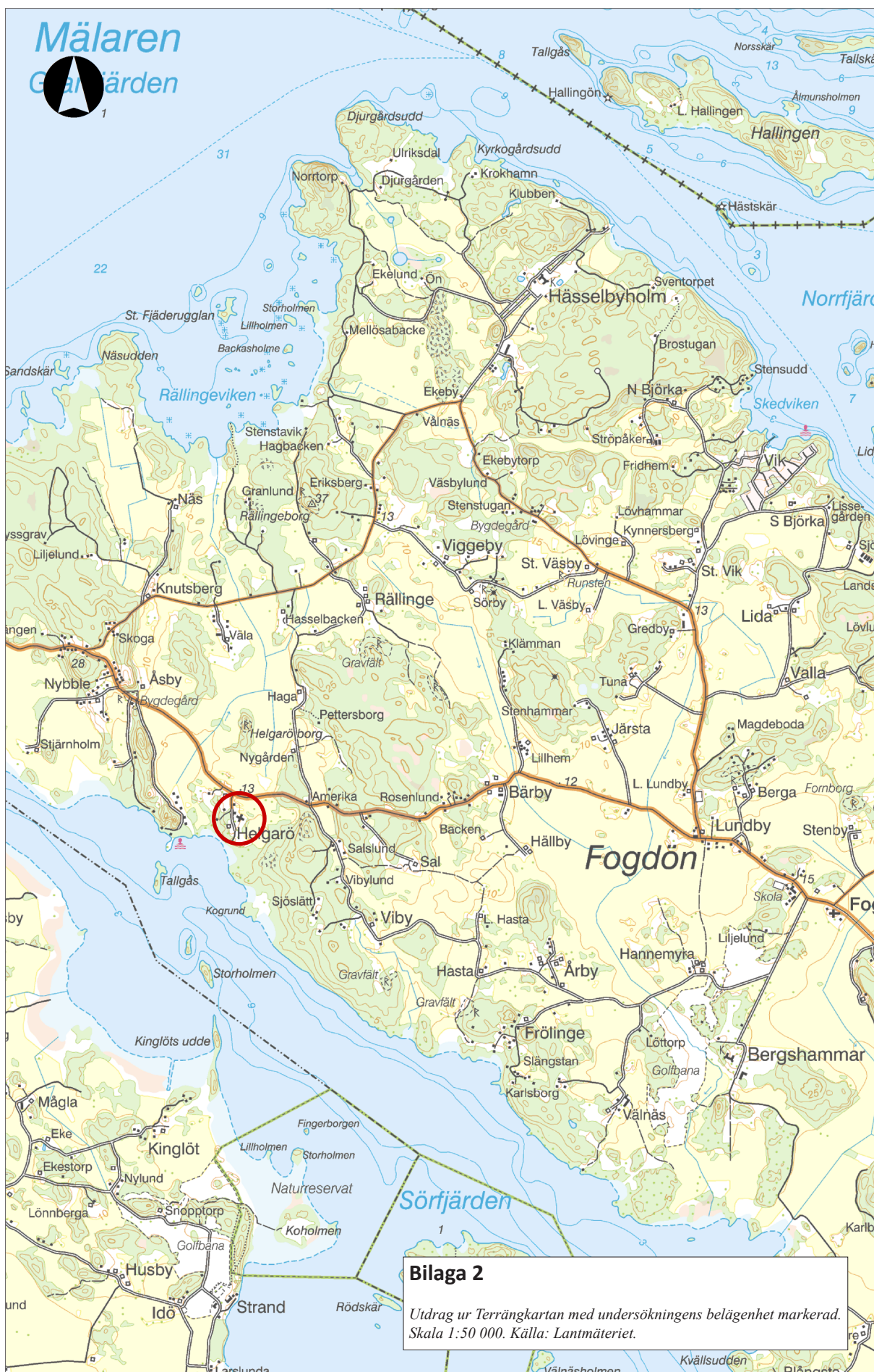
Höjdsystem: RH 2000

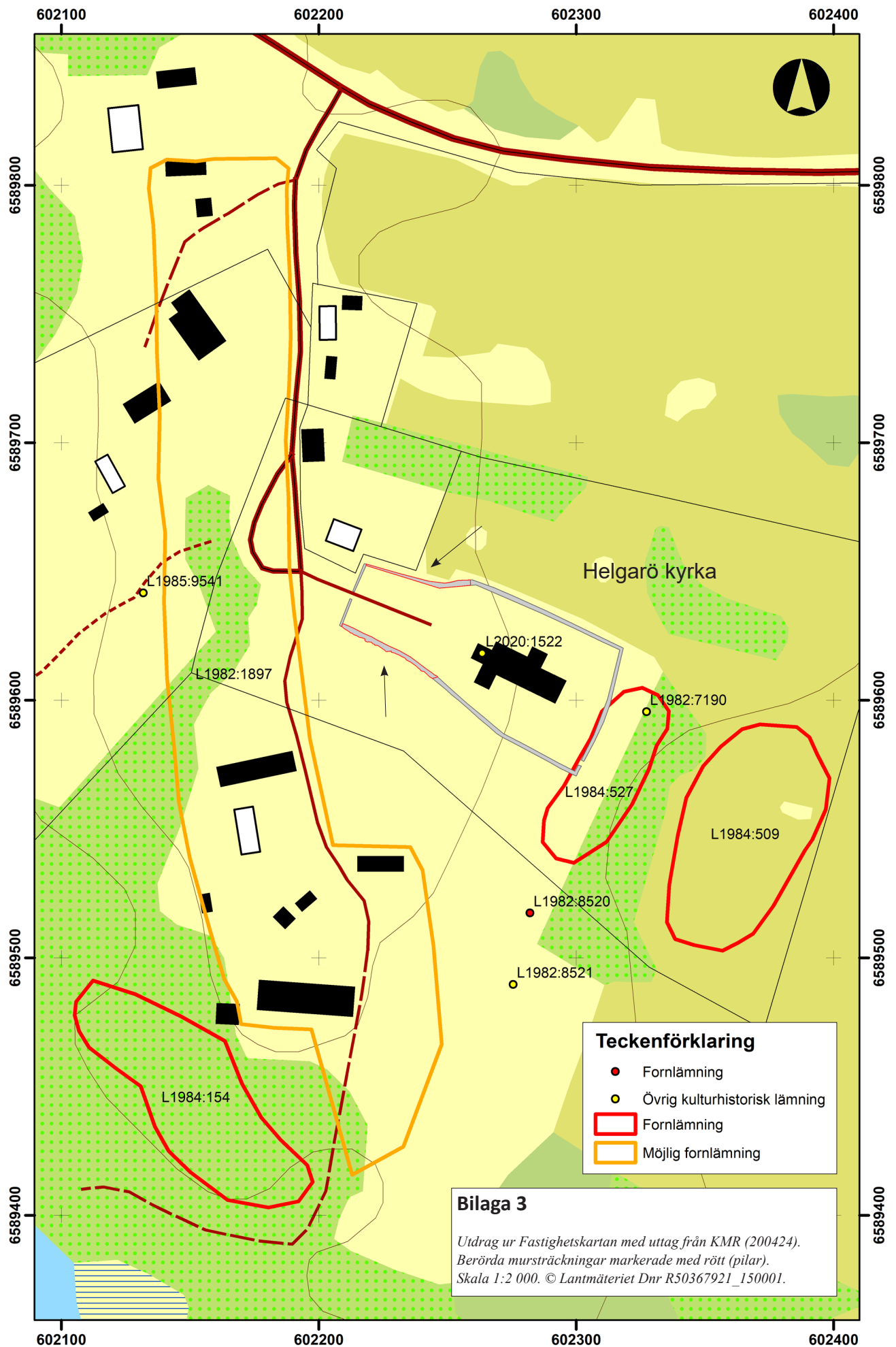
Undersökt område: ca 156 m² & ca 84 löpmeter mursträckning.

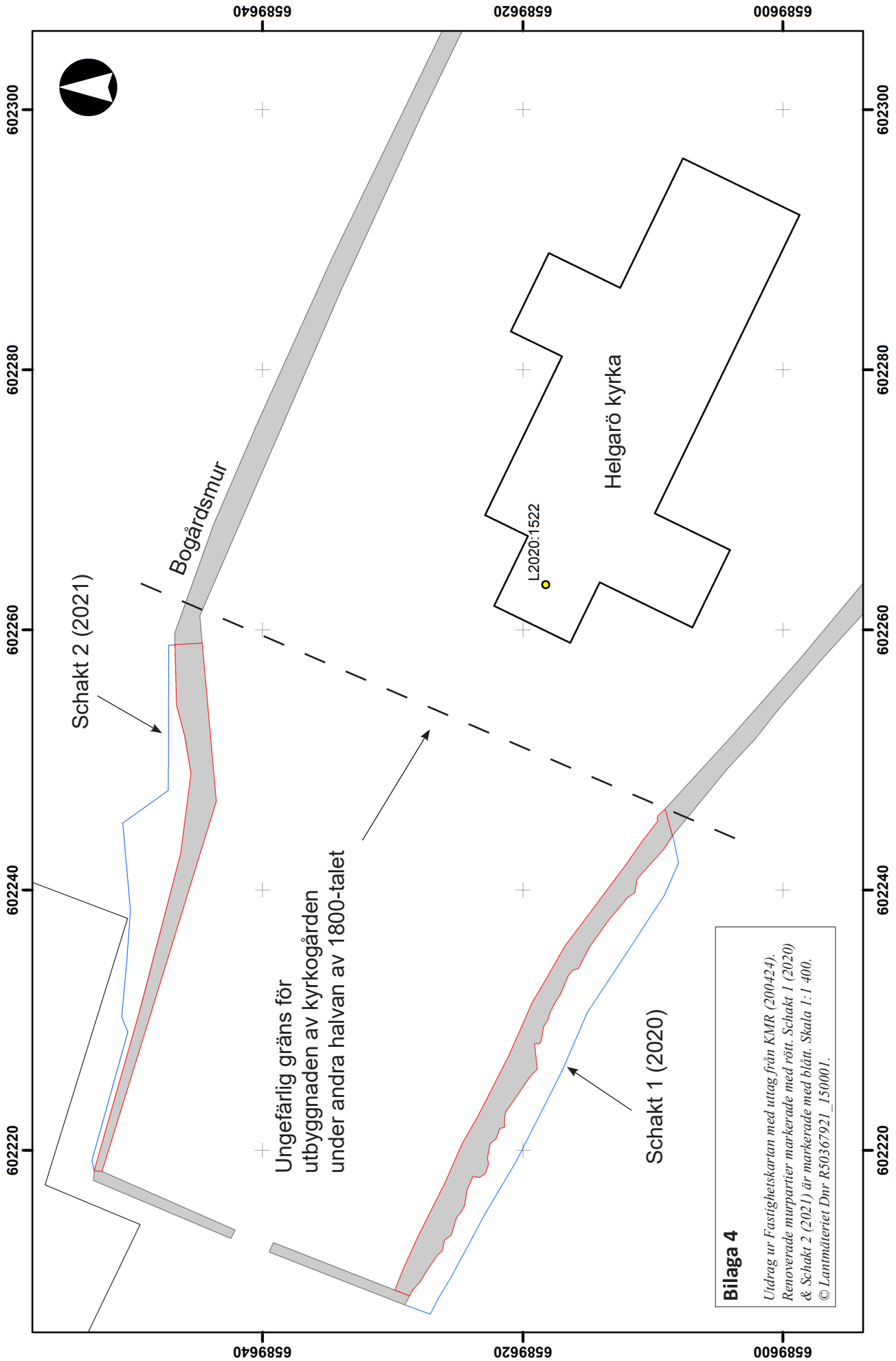
Inga fynd tillvaratogs i samband med undersökningen. Inget analogt dokumentationsmaterial utöver rapporten föreligger. Digital dokumentation förvaras hos Sörmlands Arkeologi AB i väntan på meddelande från ATA angående rutiner för leverans av digitalt material.

Rapporten laddas ned via www.sormlandsarkeologi.se eller beställs från Sörmlands Arkeologi AB, Tideliussgatan 37, 118 69 Stockholm, mail@sormlandsarkeologi.se. Upphovsrätt, om inget annat anges, enligt Creative Commons licens CC BY. <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sv> © Sörmlands Arkeologi AB. Nyköping 2020.

Bilaga 5. Fotodokumentation

*Del av tidigkristet gravmonument från Helgarö kyrka (L2020:1522). Fragmentet utgör troligen en gavelhäll, möjligen med rektangulär form.
Foto: Lars Norberg 2020, Sörmlands Arkeologi AB.*

Det södra murpartiet mot sydost före renovering. I bakgrunden Helgarö kyrka. Foto: Lars Norberg 2020, Sörmlands Arkeologi AB.

Schakt 1 & södra murpartiet mot sydost före renovering. I bakgrunden Helgarö kyrka. Foto: Lars Norberg 2020, Sörmlands Arkeologi AB.

Det södra murpartiet och återställda ytor mot sydost. I bakgrunden Helgarö kyrka. Foto: Lars Norberg 2020, Sörmlands Arkeologi AB.

Del av den södra mursträckningen i samband med rivning. Foto mot öster: Lars Norberg 2020, Sörmlands Arkeologi AB.

Del av den södra mursträckningen i samband med rivning. Notera teglet i rasmassorna. Foto mot öster: Lars Norberg 2020, Sörmlands Arkeologi AB.

1. Rester av kalkstensgolv. 2. handslaget tegel. 3. Sekundärbränt tegel. 4. Blågrå bemålad kalkputs. 5. Del av ornament av kalksten. Fynden ej tillvaratagna. Foto: Lars Norberg 2020, Sörmlands Arkeologi AB.

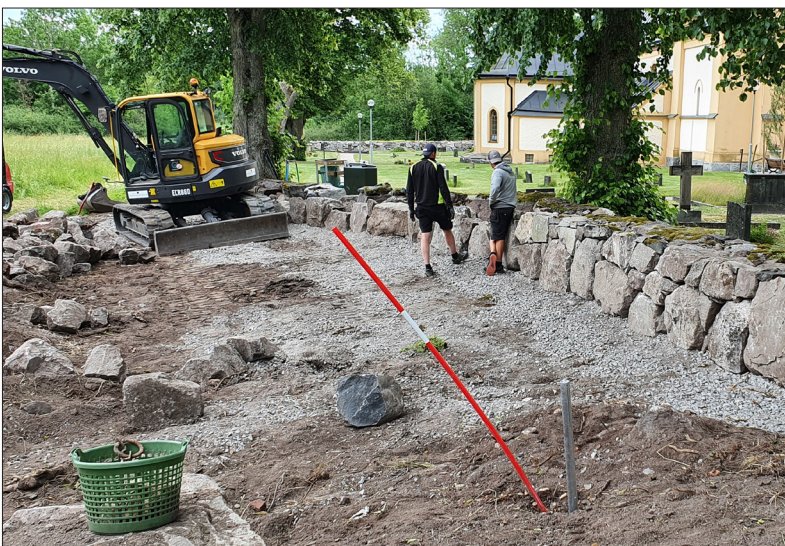

Det norra murpartiet mot öster under renovering. I bakgrunden Helgarö kyrka. Foto: Lars Norberg 2021, Sörmlands Arkeologi AB.

Det norra murpartiet mot nordost under renovering. Foto: Lars Norberg 2021, Sörmlands Arkeologi AB.

Det norra murpartiet mot sydost under renovering. Foto: Lars Norberg 2021, Sörmlands Arkeologi AB.

Del av den norra mursträckningen i samband med rivning. Foto mot väster: Lars Norberg 2021, Sörmlands Arkeologi AB.

Återställning av markytor intill den norra mursträckningen. Foto mot öster: Lars Norberg 2021, Sörmlands Arkeologi AB.

Återställning av markytor intill den norra mursträckningen. Foto mot väster: Lars Norberg 2021, Sörmlands Arkeologi AB.

